

Waarom schepping en evolutie onverenigbaar blijven: Een recensie van En de aarde bracht voort

Bart Klink

Augustus 2017

In 2009 schreef ik een artikel waarin ik betoogde dat het christelijk geloof onverenigbaar is met de moderne evolutiebiologie¹. De poging om die twee te combineren, theïstische evolutie, is dan ook niet houdbaar. De gelovige die zich wil verzoenen met de evolutiebiologie, staat volgens mij dan ook voor een dilemma: óf hij accepteert de evolutiebiologie *tout court*, maar dan wordt zijn geloof ongeloofwaardig, óf hij houdt vast aan zijn geloof, maar moet daarvoor (delen van) de evolutiebiologie verwerpen. Veel atheïsten zien de eerste optie als meest overtuigend, terwijl veel orthodoxe gelovigen (in verschillende varianten) kiezen voor de laatste optie.

Christenen die hun geloof en de evolutiebiologie serieus willen nemen, willen dus de kool en de geit sparen. Bekende voorbeelden daarvan zijn de biologen Francis Collins (*The language of God*) en Kenneth Miller (*Finding Darwins God*), en in ons eigen land René Franssen (*Gevormd uit Sterrenstof*). Nu is daar een uitgebreide studie van de VU-theoloog Gijsbert van den Brink bijgekomen. In zijn boek *En de aarde bracht voort* (Boekencentrum, 2017) gaat hij uit van de vraag: *wat als evolutie waar is?* Wat voor gevolgen heeft dit voor het christelijk geloof en kan men dat nog aanvaarden als evolutiebiologen het bij het juiste eind hebben? Zijn conclusie is dat beide te verenigen zijn. Moet ik mijn dilemma uit 2009 dus herzien?

Evolutie geaccepteerd

Het accepteren van evolutie lijkt mij een heel verstandig uitgangspunt als je intellectueel serieus genomen wilt worden, want dit is de grote verbindende theorie² van de moderne biologie. Ze wordt door vrijwel alle biologen wereldwijd aanvaard en is de vruchtbare grondslag van zeer veel goed wetenschappelijk onderzoek. Van den Brink bespreekt in hoofdstuk twee kort maar gedegen de redenen voor de acceptatie van evolutie en neemt dit verder als uitgangspunt. Creationisten (vooral de jongearde-variant) hebben hem dit verweten, onder andere omdat hij moderne creationistische literatuur zou negeren (al haalt hij wel degelijk wat recente literatuur aan)³. Het lijkt me evenwel niet zijn taak als theoloog om uitgebreid in te gaan op complexe biologische en geologische zaken en hij doet er verstandig aan om de consensus van een ander vakgebied te aanvaarden.

Dit is niet alleen verstandig, het is ook intellectueel integer als je ideeën die (lijken te) conflicteren met de jouwe een eerlijke kans wilt geven. Creationisten sluiten deze optie dogmatisch uit⁴. Daarnaast hebben ze niet alleen moeite met de consensus in de biologie, maar ook met die in de astronomie, geologie en archeologie – verschillende vakgebieden die

¹ Zie mijn artikel 'The Untenability of Theistic Evolution' (2009, https://infidels.org/library/modern/bart_klink/evolution.html)

² Ik zal hier verder geen onderscheid maken tussen het *feit* evolutie en de wetenschappelijke *theorie* die dat feit verklaart (evolutietheorie). Van den Brink doet dit ook niet.

³ Een overzicht van (veelal creationistische) reacties op het boek van Van den Brink wordt hier bijgehouden: <https://logos.nl/en-aarde-bracht-voort-christelijk-geloof-en-evolutie/>

⁴ Veel creationistische organisaties hebben geloofsverklaringen waarin ze stellen dat (hun lezing van) de Bijbel onfeilbaar is en alles wat daarmee in strijd is dus niet waar *kan* zijn.

met grotendeels onafhankelijke methoden laten zien dat het (jonge)creationisme onhoudbaar is. Dit maakt hen intellectueel volstrekt ongeloofwaardig. Van den Brink ziet dit ook en wil daarom kiezen voor een ander uitgangspunt.

De moderne evolutietheorie is volgens Van de Brink in drie lagen op te delen die hij uitgebreid bespreekt (p. 39-74): 1) het leven is zeer oud en heeft zich geleidelijk ontwikkeld, 2) gemeenschappelijke afstamming, en 3) dat natuurlijke selectie het voornaamste mechanisme van evolutie is⁵. Dit onderscheid is zinvol omdat deze lagen verschillende geschiedenissen hebben, ze deels onafhankelijk van elkaar waar kunnen zijn, de theologische consequenties anders zijn en de verklarende reikwijdte niet hetzelfde is. Van den Brink wijst er terecht op dat er over de rol van natuurlijke selectie als (alles)verklarend mechanisme voor evolutie discussie is *onder evolutiebiologen*, maar geeft ook aan dat eventuele andere mechanismen net zo goed natuurlijk zijn. Hij ziet dan ook niets in *Intelligent Design*, waarbij God de leemten in onze kennis op mag vullen. Uit de beknopte historische schets over de acceptatie van evolutie binnen de gereformeerde traditie (hoofdstuk 3), blijkt dat er verschillende reacties zijn geweest van gereformeerde theologen, van afwijzing tot acceptatie. De rest van het boek gaat in op de theologische en filosofische problemen en vragen die ontstaan voor christenen bij de acceptatie van evolutie. In mijn artikel uit 2009 kwam ik grotendeels op dezelfde problemen uit, dus ik wil me verder dan ook vooral hierop focussen.

Hermeneutische problemen

Het eerste probleem dat Van den Brink bespreekt (hoofdstuk 4), is hermeneutisch: leidt het accepteren van evolutie niet tot ondermijning van het Schriftgezag? Als we erkennen dat Genesis 1 mythe is, wordt de rest van de Bijbel dan niet ook ongeloofwaardig? Hij laat eerst zien waarom de opvatting dat we de Bijbel moeten proberen te rijmen met de moderne wetenschap (*concordisme*) niet overtuigend is. Natuurwetenschappelijke en exegetische gegevens moeten dan naar elkaar toe buigen, wat “lang niet altijd overtuigend” en “eerder nogal willekeurig overkomt”. Dit komt voor de buitenstaander over als een “ingewikkeld soort hersengymnastiek” (p. 118). Omdat nieuwe wetenschappelijke inzichten gerijmd moeten worden met de Bijbel, moeten er steeds aanpassingen gemaakt worden: “In feite springt men dus van de ene ijsschots naar de andere [...]” (p. 119). Dit lijkt me terecht geen succesvolle strategie, nog afgezien van dat het de Bijbel literair geweld aandoet omdat het een oneigenlijk perspectief oplegt.

Ook accepteert Van de Brink het *perspectivisme* niet geheel, dat kortweg inhoudt “dat we bij het interpreteren van de Bijbel de theologische inhoud moeten onderscheiden van het wereldbeeld waarin deze inhoud ingebed is” (p. 122). Deze twee zijn namelijk niet volledig te scheiden: geschiedenis (historicität) is wat beide perspectieven met elkaar verbindt (p. 134). Ook bestaat het risico om grote delen van de hele Bijbel als mythe te gaan zien, in navolging van de beroemde theoloog Rudolf Bultmann (1884-1976), hetgeen volgens Van de Brink onacceptabel is. Hij wil in een zekere mate *perspectivisme* toestaan (het scheppingsverhaal lezen in een pre-wetenschappelijk wereldbeeld), zonder dat daarbij de geschiedenis tenietgedaan wordt. Hier ontstaat evenwel een probleem: wat is geschiedenis en wat niet? Wat is theologische inhoud en wat wereldbeeld? Hoe kunnen we hermeneutisch gezien

⁵ Deze wetenschappelijke lagen dienen volgens Van den Brink goed onderscheiden te worden van ‘evolutionisme’, de “ideologie” of “levensbeschouwing” waarachter stromingen als metafysisch naturalisme en sciëntisme zitten (p. 29-30). Metafysisch naturalisme staat wetenschappelijk gezien sterker dan Van den Brink hier suggereert. Zie voor een recente en gedegen uitwerking hiervan *The big picture* van Sean Carroll (Dutton, 2016).

geschiedenis en theologische waarheden destilleren uit een pre-wetenschappelijke scheppingsmythe die wetenschappelijk gezien geen enkele voet in de realiteit heeft? Dit probleem ontstaat niet alleen bij Genesis, maar ook in de vele andere delen van de Bijbel waar geen enkele historische onderbouwing voor is⁶.

Van den Brink mag dan misschien niet van ijsschots naar ijsschots springen, maar hij bevindt zich wel op een hellend vlak richting Bultmann, en het is niet duidelijk hoe hij op dat vlak grip weet te houden. Dit probleem is overigens niet nieuw: het ontstaat ook bij het geocentrische wereldbeeld dat duidelijk in de Bijbel te vinden is. In de Bijbel is zelfs het wereldbeeld van drie lagen te vinden dat gemeengoed was in het Oude Nabije Oosten: een platte aarde voor de mensen, een hemel daarboven voor God (of de goden) en daaronder een onderwereld met chaoskrachten⁷. Daarnaast is het belangrijk op te merken dat de accommodatieleer van Calvijn die Van den Brink voorstaat (God paste Zijn Woord aan zodat ook mensen uit Bijbelse tijden het konden begrijpen) niet *hoeft* te leiden tot onjuiste teksten over het wereldbeeld en de geschiedenis van de wereld, zoals nu het geval is. God had immers begrijpelijk én correct kunnen communiceren dat de aarde veel ouder is dan de eerste mensen, mensen uit dieren zijn voortgekomen en de wereld veel groter is dan mensen kunnen zien. In plaats van zo'n juist beeld, koos God blijkbaar onnodig voor een onjuist beeld en dus voor misleiding. Dit is, ironisch genoeg, hetzelfde verwijt dat Van den Brink creationisten maakt bij hun pogingen de *schijn* van een hoge ouderdom en gemeenschappelijke afstamming weg te verklaren. De hermeneutische problemen heeft Van den Brink dus niet opgelost.

Evolutionair leed

Het tweede probleem dat van den Brink bespreekt is dat van het lijden (hoofdstuk 5). Hoe een goede en almachtige God te rijmen valt met al het leed op aarde, is een klassiek theologisch probleem, maar wat is de rol van evolutie daarbij? Van den Brink bespreekt de zondevalverklaring (kosmisch verval: de schepping was goed, maar is vervallen door de ongehoorzaamheid van Adam en Eva) en ziet genoeg wetenschappelijke en theologische problemen om haar te verwerpen (p. 154-162). Ook vindt hij het idee dat de gigantische hoeveelheid leed noodzakelijk moet zijn in de schepping terecht niet overtuigend: het is niet moeilijk voor te stellen hoe het leed aanzienlijk minder kan zijn, zeker als God almachtig is en pleegt in te grijpen (p. 165). Van den Brink beroept zich dan ook op sceptisch theïsme (p. 166, 178). Dit houdt in dat wij mensen simpelweg niet in staat zijn de reden van al dit leed te doorgronden en we God moeten vertrouwen hierin.

Deze verdediging klinkt op het eerste gezicht aantrekkelijk, maar kent veel problemen. Het is niet alleen een immunisatiestrategie tegen kritiek (je kunt met zo'n argument *van alles* verdedigen, hoe absurd en gruwelijk ook), het past ook slecht bij het idee van God als goede Vader. Welke vader laat immers zijn kinderen zo lijden zonder ook maar een hint te geven waartoe al dat leed dient of enige poging te doen dit leed te verzachten? Dit heeft meer weg van sadisme dan van liefdevol vaderschap. De optie dat dierenleed helemaal niet bestaat

⁶ Zoals de Bijbelse verhalen over de zondvloed, de aartsvaders, de slavernij in Egypte, de Exodus, de veroveringen van Kanaän enz. Dit geldt ook voor het grootste verhaal van het christendom: de opstanding van Jezus.

⁷ Hetzelfde geldt voor het scheppen van het licht en de dag-nacht-cyclus *voordat* de zon geschapen wordt. Creationisten doen vaak verwoede pogingen om hieronder uit te komen, maar erg overtuigend is dit niet. Zie verder mijn artikel 'De eerste Bijbelse scheppingsmythe: een vertaling en uitleg' (2010), <http://deatheist.nl/downloads/Genesis1BartKlink.pdf>

(‘neocartesianisme’⁸), vindt Van den Brink niet overtuigend (p. 151-153), en terecht: het is wetenschappelijk zeker plausibel dat in ieder geval zoogdieren kunnen lijden. Voor de optie dat het leed het gevolg van de Duivel en demonen is, heeft Van den Brink ook sympathie. Afgezien van het feit dat er geen enkele evidentie is dat dergelijke bovennatuurlijke kwade machten bestaan, erkent hij dat deze optie lastig te rijmen is met Gods soevereiniteit, alwetendheid en almacht (p. 172).

Alle besproken opties zijn dus problematisch, maar volgens Van den Brink “vormen de dood en het lijden van dieren gedurende de evolutionaire geschiedenis geen ander soort kwaad dan de dood en het lijden van dieren dat we vandaag in de natuur waarnemen” (p. 177). Wel ziet hij dat de *omvang* van het leed dramatisch toeneemt gezien de vele miljoenen jaren. Wat hij mijns inziens nog te weinig lijkt te beseffen, is hoe leed *inherent is aan hoe evolutie werkt*. Het leed is niet een vervelend bijgevolg van evolutie: natuurlijke selectie werkt alleen als er sprake is van een *struggle for existence*, en dat levert bij dieren die in staat zijn om te lijden onvermijdelijk leed op. De grote vraag is dan waarom de Almachtige kiest voor dit gruwelijke proces. Daarnaast heeft evolutie de populaire en klassieke zondevalverklaring onmogelijk gemaakt. Tot slot is er een veel betere verklaring voor het leed in de natuur: evolutie is een volstrekt naturalistisch en blind proces dat geen oog heeft voor leed, slechts voor overleven. Van den Brink onderschat dus niet alleen de problemen van het evolutionaire leed, hij heeft er ook geen adequaat antwoord op.

De mens als *imago Dei*

Het zesde hoofdstuk gaat over de uniciteit van de mens: in hoeverre is de mens uniek en wat betekent dit voor het *imago Dei* (beeld van God) en de waardigheid? Van den Brink bespreekt verschillende opvattingen over wat het *imago Dei* inhoudt en ziet dit evenbeeld vooral functioneel (het rentmeesterschap over de schepping) en relationeel (met mensen gaat God een relatie aan)⁹. Hij merkt terecht op “dat de wijze waarop we mensen geworden zijn niet bepalend [is] voor wat ons mens-zijn inhoudt” (p. 202). De grenzen van de menselijke soort zijn “empirisch gezien wazig” en hij stelt: “We kunnen bijvoorbeeld niet zeggen waar we in de fylogenetische stamboom voor het eerst over mensen kunnen spreken en ook niet welke hominiden [mensachtigen¹⁰] er wel en niet toe behoren.” (p. 201-202).

Dit klopt helemaal, maar hoe moeten we nu het onderscheid zien tussen mens en niet-mens, dat ook voor Van den Brink wel degelijk van belang is? Hij stelt dat “de graduele verschillen neerkomen op kwalitatieve verschillen” en dat dit “voldoende reden [is] om onderscheid te maken tussen mensen aan de ene kant en dieren aan de andere kant” (p. 204). Toch blijft hier de schoen wringen: er is niet één punt of moment waar de optelsom van graduele verschillen ineens het essentiële kwalitatieve verschil (*imago Dei*) maakt. Kon God een relatie aangaan met *Homo heidelbergensis*? Was *Homo erectus* rentmeester over de schepping en kon hij bidden? Was *Homo habilis* in staat tot moord zoals mensen, of doodde hij slechts naar instinct, zoals dieren doen? Is *Australopithecus afarensis* misschien een beetje geschapen ad

⁸ Vernoemd naar de filosoof René Descartes (1596-1650), die meende dat dieren slechts onbezielde machines waren en dus niet konden lijden, in tegenstelling tot bezielden mensen.

⁹ Ik sluit zeker niet uit dat het *imago Dei* ook antropomorf opgevat kan worden: de mens lijkt *uiterlijk* ook op God (cf. o.a. . Gerhard von Rad in zijn commentaar op Genesis). Antropomorfe godsbeelden waren gebruikelijk in de culturele omgeving en komen veelvuldig voor in de Bijbel, al is de latere traditie die passages zinnebeeldig gaan uitleggen. We zullen het vermoedelijk nooit zeker weten.

¹⁰ Het door Van den Brink gebruikte *hominiden* is een verouderde term voor de mensachtigen; tegenwoordig noemen we ze *homininen*. Onder hominiden verstaat men nu de groep van gorilla's, mensen, chimpansees, orang-oetans, bonobo's en hun uitgestorven verwanten.

imaginem Dei? Van den Brink lijkt te suggereren dat deze vragen niet te beantwoorden zijn, maar zegt meteen daarna wel dat “Christus voor alle mensen stierf” (p. 202). Hoe kan hij dat stellen als hij zelf toegeeft dat de grens tussen mens en niet-mens vaag en onkenbaar is? Waardigheid komt niet in het geding door onze evolutionaire oorsprong, maar een duidelijk onderscheid tussen mens en dier wel degelijk.

Adam, Eva en de zonde

Hoofdstuk zeven hangt met het vorige samen, want als de mens een evolutionaire oorsprong heeft, hoe zit het dan met Adam & Eva, de zondeval, erfzonde en verlossing? Dit zijn cruciale christelijke leerstellingen, dus hier besteedt Van den Brink extra aandacht aan. Hij begint met het bespreken van een aantal modellen over deze kwestie, van een volstrekt ahistorische lezing tot een zeer historische (zoals jongeaardecreationisten dat doen). Hij komt uit op een middenpositie: Adam en Eva waren historische personen die leefden tijdens de belangrijke culturele transitie zo’n 45.000 jaar geleden, toen begonnen zij “de stem van God te horen” (p. 224). Ze hadden biologische (voor)ouders, waren niet de enigen en ze leefden ook niet in een paradijs. Eva is hierbij de moeder van “allen die echt ‘levend’ zijn in de zin dat ze zich bewust zijn van het transcendent en daardoor in een persoonlijke relatie met God kunnen staan. Hier ontstaan dus voor het eerst wezens die – langs de lijn van de evolutie – voluit geschapen zijn naar Gods beeld.” (p. 226).

Dit scenario lijkt me wilde theologische speculatie. Er is niet alleen geen enkele empirische evidentie voor, er is ook geen exegetische ondersteuning voor (nergens wordt gesproken over Eva’s (of Adams) voorouders). Van den Brinks visie veronderstelt ook een wezenlijk verschil tussen Eva en haar moeder. Haar moeder was immers nog geen mens (niet ‘voluit geschapen naar Gods beeld’, zie hierboven), maar Eva ineens wel? Hoe moeten we ons dit biologisch, psychologisch en cultureel voorstellen? Hoe moet Eva’s opvoeding zijn geweest? En de andere *Homo sapiens* die naast Adam & Eva leefden en hun afstammelingen, zijn dat geen echte mensen? Verder is er nog het probleem van de late monotheïstische ontwikkeling, die op z’n vroegst zo’n 4.000 jaar geleden ontstaan is in het Oude Nabije Oosten¹¹. Als God al zo’n 45.000 jaar geleden tot de mens begon te spreken, waarom heeft de mensheid sindsdien duizenden jaren over de hele wereld valse animistische en polytheïstische religieuze opvattingen gehad? Waarom zijn er zo veel religies ouder dan het jodendom?

Van den Brink plaats ook de zondeval rond de 45.000 jaar geleden, waarbij “Adam en Eva staan voor deze eerste groep mensen tot wie de persoonlijke aanspraak van hun Schepper kwam” (p. 237). De zondeval was een “geleidelijk proces” dat echter wel “op een bepaald tijdsmoment begonnen [moet] zijn” (p. 239). Deze eerste mensen vielen niet vanuit een staat van geestelijke perfectie, maar wel “vanuit een staat van *schuldeloosheid*, aangezien ze niet eerder moreel verantwoordelijke wezens waren geweest” (p. 240). Biologisch gezien konden ze al eerder doden, misleiden enz., maar door een gebrek aan moreel besef waren ze niet in staat te zondigen¹². Dit is het gevolg van *de keuze* om tegen Gods bedoelingen in te gaan, de zondeval (p. 239-240).

Vanuit christelijk oogpunt klinkt dit misschien nog acceptabel, voor een buitenstaander komt zo’n plotseling overgang ongeloofwaardig over. Morele bewustwording lijkt evolutionair niet *ineens* zijn intrede te hebben gemaakt, en zeker niet door een keuze. Mensapen lijken een

¹¹ Zie bijvoorbeeld het lemma ‘monotheism’ in de *HarperCollins Bible Dictionary* (HarperOne, 2011).

¹² Ik gebruik het woord ‘zonde’ hier dan ook verder in de *theologische* zin (doen wat tegen Gods wil ingaat), niet in de seculiere zin (morele fouten maken).

zeker schuldbesef te hebben en ook kinderen ontwikkelen dit gradueel, hetgeen wijst op een natuurlijke en geleidelijke oorsprong. Neigingen tot immoreel gedrag hebben volgens de evolutiebiologie een biologische basis¹³, ze zijn niet het gevolg van een keuze, zoals nodig is voor Van den Brinks visie¹⁴.

Hoe zit het met de dood als gevolg van de zonde? Van den Brink verwerpt terecht het idee dat het hier slechts om een geestelijke dood zou gaan, maar komt met een opmerkelijke andere optie: de mens was onsterfelijk geweest als hij niet had gezondigd (p. 244-245). Hij geeft toe dat we ons hier biologisch geen voorstelling van kunnen maken, maar “we kunnen zo’n scenario ook niet uitsluiten met beroep op onze wetenschappelijke kennis” (p. 244). Aangezien we steeds beter begrijpen hoe veroudering werkt en dat dit inherent is aan onze biologie¹⁵, is deze (letterlijk!) wonderbaarlijke optie biologisch niet erg geloofwaardig. Zijn ‘redding’ komt net zo ongegrond en gekunsteld over als vele wonderen waarop creationisten zich beroepen om hun ideeën te ‘redden’, een strategie die Van den Brink afkeurt. Het lijkt daarnaast ook nog strijdig met hetgeen hij later over Paulus schrijft, die stelt “dat God ons in dit zwakke, kwetsbare en vergankelijke lichaam *geschapen* heeft” (p. 261, cursief in origineel).

Tot slot gaat Van den Brink nog in op de erfzonde, de leer dat de eerste zonde is overgedragen op *alle* mensen en wij dus allemaal zondig zijn. Hij meent echter dat deze doctrine niet in de problemen wordt gebracht door evolutie. Hij stelt zelfs dat het erven van de neiging tot zondig gedrag “veel aannemelijker [is] geworden in het licht van de evolutietheorie” (p. 253). Als we al neigingen hebben te zondigen en dit evolutionair te verklaren is, is dit het gevolg van onze biologie (die volgens Van den Brink geschapen is), niet van een morele keuze (erfzonde). Als de gevolgen van de erfzonde seksueel overdraagbaar zijn, moet het effect van deze morele keuze in het DNA zijn terechtgekomen, hetgeen biologisch erg onwaarschijnlijk is¹⁶. Tot slot is het idee dat mensen “vanaf het begin van hun leven een aandrang of geneigdheid tot zondigen” hebben (p. 247) niet alleen absurd voor een buitenstaander, het is ook in strijd met Van den Brinks hierboven besproken voorwaarde dat moreel besef nodig is om te kunnen zondigen, hetgeen een zuigeling ontbeert. Alle bovenstaande problemen waren afwezig geweest als wetenschappelijke ontwikkelingen het traditionele christelijke verhaal niet zo op het procrustesbed hadden gelegd.

God achter de schermen van evolutie?

Hoofdstuk zes is het eerste van de twee hoofdstukken dat gaat over de mechanismen van evolutie (laag 3). Sluiten de schijnbaar blinde evolutiemechanismen Gods voorzienigheid en doelmatigheid in evolutie (uiteindelijk moet de mens immers ontstaan) niet uit? Van den Brink kiest in §8.4 voor dezelfde oplossing als de christelijke filosofen Alvin Plantinga en René van Woudenberg ook doen. De willekeurigheid van mutaties en de doelloosheid van het evolutieproces *sluiten logisch niet uit* dat er een groter plan, op metafysisch niveau, aan ten

¹³ Zie bijvoorbeeld *The blank slate* van Steven Pinker (Penguin, 2002) en *The Anatomy of Violence: The Biological Roots of Crime* van Adrian Raine (Vintage, 2014).

¹⁴ Daarnaast lijkt er met de visie die hij op p. 239-240 uiteenzet nog een probleem (of op z’n minst onduidelijkheid) te ontstaan: als de eerste mensen geen moreel besef hadden, hoe konden ze dan weten dat het verkeerd was om tegen Gods bedoelingen in te gaan? De mogelijkheid om te kunnen zondigen is volgens Van den Brink immers pas ontstaan mét de zondeval, maar die zondeval is het gevolg van de eerste zonde!

¹⁵ Zie bijvoorbeeld: <https://en.wikipedia.org/wiki/Senescence>

¹⁶ Dit gaat in tegen het zogenaamde ‘central dogma of molecular biology’, een van de meest fundamentele principes uit de moleculaire biologie, zie verder: https://en.wikipedia.org/wiki/Central_dogma_of_molecular_biology

grondslag ligt. Mutaties zijn dan uiteindelijk wél geleid achter de ‘evolutionaire schermen’ en de doelloosheid is slechts schijn. Omdat ik deze oplossing eerder uitgebreider bekritiseerd heb¹⁷, herhaal ik mijn kritiekpunten hier slechts kort.

Als eerste zegt het feit dat een groter plan op metafysisch niveau *logisch niet uit te sluiten valt* niet veel: er is *zoveel* niet logisch uit te sluiten. Zo is het ook niet uitgesloten dat Poseidon plaattektoniek gebruikt om aardbevingen te veroorzaken. De interessante vraag is dan ook niet of een hoger doel *uit te sluiten* valt, maar of dit *waarschijnlijk* is. Er zijn meerdere argumenten die hiertegen pleiten. Ten eerste heeft evolutie alle schijn van een doelloos proces: mutaties zijn niet gericht in een bepaalde richting (bijvoorbeeld de mens, of leedvermijding) en anders was natuurlijke selectie ook niet of in veel mindere mate nodig geweest¹⁸. Er is geen enkele evidentie voor een gericht evolutiemechanisme (terwijl dat wel had gekund), maar wel voor een doelloos mechanisme. Ten tweede wijst de geschiedenis van het leven op aarde niet op een bepaalde richting, bijvoorbeeld mensachtige wezens. Veel diergroepen (zoals de dinosauriërs) hebben vele miljoenen jaren bestaan zonder een dergelijke tendens. Deze richtingsloosheid wordt ondersteund door experimenten waaruit blijkt dat het herhalen van een bepaald stuk evolutie tot andere uitkomsten leidt. Het leven op aarde evolueert alle kanten op, zonder een bepaalde tendens, en wordt ook regelmatig in meer of mindere mate uitgeroeid door bijvoorbeeld astroïde-inslagen, vulkanisme en klimaatverandering. Ook de evolutiegeschiedenis laat dus geen teken zien van een bepaald doel, wel voor het tegendeel¹⁹. Tot slot is het vreemd dat als het doel van Gods schepping een mensachtig wezen is, dit wezen pas ontstaat in de laatste 200.000 jaar van een heelal dat al 13,8 miljard jaar bestaat (dat is 0,0014%!). Waarom niet de zesdaagse schepping een paar duizend jaar geleden, zoals men eeuwenlang heeft geloofd op grond van de Bijbel?

Op deze waarschijnlijkheidsargumenten heeft Van den Brink totaal geen antwoord. Daarnaast hebben we hierboven al gezien dat evolutie het probleem van het lijden aanzienlijk vergroot en de theologische antwoorden daarop ongeloofwaardig maakt. Evolutie heeft er dus alle schijn van werkelijk doelloos te zijn, terwijl we van de christelijke God een doelmatig proces mogen verwachten. Ook hier weer zien we dus dat God er blijkbaar voor kiest om evolutie zo te laten verlopen dat het net lijkt *alsof* Hij er niets mee te maken heeft, terwijl dat helemaal niet had hoeven. De vraag over misleiding doemt wederom op.

Evolutie als ondermijner

De laatste heikele kwesties komen aan bod in hoofdstuk 9: wat betekent evolutie voor de moraal en het verklaren van religie? Bij evolutionaire verklaringen van moraal ziet Van den Brink, in mijn ogen terecht, weinig problemen: de verklaring van moraal staat los van de

¹⁷ Zie mijn ‘Het échte conflict: nog steeds tussen wetenschap en religie’ (2016), <http://deatheist.nl/index.php/artikelen/590-2016-06-19-13-40-39>

¹⁸ Dit punt lijkt vaak over het hoofd te worden gezien. Evolutie had prima kunnen werken door goddelijk doelgerichte mutaties, waardoor niet (of in mindere mate) zo’n wreed en verspillend selectieproces nodig zou zijn. De noodzaak en alomtegenwoordigheid van natuurlijke selectie pleit dus voor de doelloosheid van mutaties.

¹⁹ Tegen deze stelling (vooral verdedigd door de evolutiebioloog Stephen Jay Gould) wordt vaak *convergente evolutie* ingebracht (vooral verdedigd door de evolutiebioloog Simon Conway Morris), zo ook door Van den Brink, die hierin ruimte ziet voor goddelijke voorzienigheid (§8.4). Convergente evolutie houdt in dat dezelfde evolutionaire oplossingen (bijvoorbeeld een gestroomlijnd lichaam in het water) meerdere keren onafhankelijk in het evolutieproces zijn ontstaan. Er is hier echter een goede naturalistische (en blinde) verklaring voor die helemaal geen voorzienigheid nodig heeft: vergelijkbare ecologische omstandigheden leveren een vergelijkbare selectiedruk, wat vergelijkbare adaptaties oplevert. Convergente evolutie hoeft dus helemaal niet op een doel te wijzen, contra Van den Brink.

rechtvaardiging daarvan. Evolutiebiologie kan een hoop zeggen over het eerste, maar weinig over het laatste²⁰. Wel blijft het eerder besproken probleem van de zondeval staan. Over de evolutionaire verklaringen van religie valt meer te zeggen, vooral over in hoeverre ze ondermijnend zijn voor de waarheid van religies. Naar dergelijke verklaringen wordt onderzoek gedaan door een vrij nieuw maar bloeiend onderzoeksveld: *cognitive science of religion* (CSR).

Als eerste merkt Van den Brink op dat het er door het CSR-onderzoek op lijkt “dat religie natuurlijke achtergronden heeft: religieus geloof, zoals het geloof dat er een God is, zou weleens aangeboren kunnen zijn” (p. 306). De onderzoekster op wie hij zich hiervoor beroept, is evenwel een stuk voorzichtiger in haar uitspraken²¹. Hij stelt verder triomfantelijk “dat ouders die hun kinderen godsdienstig opvoeden hen niet hersenspoelen of indoctrineren, zoals sommige ‘nieuwe atheïsten’ beweren” en dat hersenspoeling juist is “wat atheïsten zelf lijken voor te staan” (p. 306). Hij gaat hij wat mij betreft iets te snel en te ver: bepaalde psychologische intuïties en neigingen werken religieuze overtuigingen in de hand, bijvoorbeeld de intuïtie dat er doelmatigheid in de natuur is en dat lichaam en geest los van elkaar kunnen bestaan. Dit is wat anders dan dat kinderen geboren worden met een compleet godsgeloof, laat staan een *bepaald* godsgeloof (zoals het christelijke). Het afleren van foute intuïties is ook geen hersenspoeling, maar volwassen worden met een wetenschappelijk wereldbeeld.

Van de Brink merkt terecht op dat de huidige verklaringen van religie op z’n best deelverklaringen bieden, ze niet allemaal empirisch even sterk staan en deels met elkaar conflicteren. Het onderzoeksveld staat dan ook nog in de kinderschoenen, dus we moeten oppassen er vooralsnog te sterke conclusies aan te verbinden. Religie is een buitengewoon complex en divers fenomeen dat niet vanuit één theorie volledig te verklaren valt. Verschillende biologische, psychologische, sociologische, culturele en historische factoren spelen een rol, zeker als je een specifieke religie wilt verklaren. Van den Brink ziet evenwel ook dat een dergelijk gat in onze huidige kennis niet veel zegt en we ook moeten oppassen daar conclusies aan te verbinden (p. 306). De cruciale vraag is in hoeverre dergelijke verklaringen ondermijnend (‘debunkend’) werken voor de waarheid van religies.

Tegen dit idee verzet Van den Brink zich sterk, en niet geheel onterecht. Soms wordt simplistisch beweerd dat naturalistische verklaringen van religie bewijzen dat religie niet van God kan komen, of zelfs dat God niet bestaat. Zo’n redenering is ongeldig en Van den Brinks kritiek is op dit punt dus terecht. Toch mist hij een subtielere variant van dit argument: (volledig) natuurlijke (naturalistische) verklaringen maken bovennatuurlijke verklaringen *overbodig* en ze bieden *betere verklaringen* dan die met een bovennatuurlijke component erin (of erachter). Ik zal beide punten kort toelichten.

Als we vreemde geluiden in een oud landhuis horen, kunnen we dat verklaren door a) aan te nemen dat klopgeesten ze veroorzaken (bovennatuurlijke oorzaak), b) dat ze door de slechte toestand van het huis, wind en ongedierte veroorzaakt worden (natuurlijke oorzaak), of c) dat klopgeesten de genoemde natuurlijke oorzaken gebruiken. Hierboven besprak ik al een vergelijkbaar geval waarin Poseidon (bovennatuurlijke oorzaak) plaattektoniek (natuurlijke

²⁰ Zie verder mijn ‘Is zonder God alles geoorloofd?’ (2015), <http://deatheist.nl/index.php/artikelen/585-is-zonder-god-alles-geoorloofd148>

²¹ Kelemen, D. (2004). Are children “intuitive theists”? Reasoning about purpose and design in nature. *Psychological Science*, 15(5), 295-301.

oorzaak) gebruikt om aardbevingen te veroorzaken²². Van den Brink wijst er steeds op dat het vinden van een natuurlijke oorzaak een bovennatuurlijke oorzaak daarachter (of daarnaast) niet uitsluit. Dat is inderdaad waar, maar triviaal, want dat geldt ook voor de door mij gegeven voorbeelden hierboven. Toch menen we hier dat de natuurlijke verklaringen de bovennatuurlijke verklaringen (Poseidon en de klopgeesten) overbodig gemaakt hebben. Dit is een legitieme stap omdat de natuurlijke verklaringen *afdoende* zijn, de bovennatuurlijke verklaring *niets extra's verklaart* en de natuurlijke verklaring in lijn is met onze achtergrondkennis over de natuurlijke werking van het universum. We mogen de bovennatuurlijke verklaring dan ook met het scheermes van Ockham²³ wegsnijden en onze rationele voorkeur uitspreken voor een zuiver natuurlijke verklaring. Hetzelfde geldt voor de bovennatuurlijke toevoeging bij natuurlijke verklaringen voor religie: God is overbodig als we (in de toekomst) goede natuurlijke verklaringen hebben.

Zuiver naturalistische verklaringen maken God niet alleen overbodig, het zijn ook *betere* verklaringen omdat ze meer verklaren met dezelfde aannames. Verklaringen die vanuit een bepaalde religie worden gegeven (zoals het christendom), hebben namelijk moeite met het verklaren van alle andere (onjuiste) religies. Als God achter de natuurlijke verklaringen van religie zit, waarom heeft Hij dan zoveel onjuiste religies laten ontstaan en al die gelovigen laten dwalen? Als niet-christenen menen contact te hebben met hun god(en), met wie communiceren ze dan? Geeft de ware christelijke God hun allemaal illusies? Hierboven is al opgemerkt dat het monotheïsme op z'n vroegst in het tweede millennium voor onze jaartelling is ontstaan in het Oude Nabije Oosten. Heeft God alle mensen die daarvoor en daarbuiten leefden duizenden jaren misleid? Van den Brink gaat geheel voorbij aan deze problemen. Pogingen dit te verklaren vanuit het christendom, zoals door de zondeval²⁴ of de Duivel, zijn niet alleen ad hoc (er is geen enkele evidentie voor), ze doen ook aan *special pleading* (de juistheid van het christendom en onjuistheid van andere religies wordt al *verondersteld*). Geheel natuurlijke verklaringen hebben deze problemen niet: ze kunnen (in potentie) alle religies even goed verklaren (*mutatis mutandis*) en doen niet aan *special pleading*. Het zijn daarmee betere verklaringen. Ook dit kritiekpunt mist Van den Brink.

Conclusie

God openbaart in de Bijbel een mythologisch en onjuist wereldbeeld, terwijl dit niet had hoeven (het hermeneutisch probleem). De almachtige en alwetende God kiest voor een evolutionair proces dat inherent gruwelijk is en onzegbaar veel leed heeft veroorzaakt, terwijl dit niet had hoeven (het problemen van het evolutionaire leed). Traditionele christelijke doctrines moeten aangepast worden of zijn onhoudbaar, terwijl dat niet had hoeven. Evolutie heeft er alle schijn van doelloos te zijn, terwijl dat niet had hoeven. Al deze problemen hebben met elkaar gemeen dat ze sterk suggereren dat de Bijbel een zuiver menselijk boek is en evolutie een naturalistisch en blind proces. Ook is een zuiver naturalistische verklaring voor religie beter dan een waarin God op de achtergrond ook nog een rol speelt. God heeft blijkbaar precies die openbaringsmethoden en scheppingsprocessen gekozen die je zou verwachten als God *niet* bestaat, terwijl Hij als Almachtige alle vrijheid heeft dit niet te doen. Dit maakt van God dus een misleider, hetgeen Van den Brink ironisch

²² Nog meer voorbeelden van overbodige bovennatuurlijke toevoegingen bij natuurlijke verklaringen zijn bezetenheid bij epilepsie en Gods toorn bij bliksemingslag.

²³ Kortweg dat de hypothese met minder aannames en dezelfde verklarende kracht beter is. Zie verder: https://en.wikipedia.org/wiki/Occam%27s_razor

²⁴ Van den Brink doet dit zelf niet in zijn boek, maar Alvin Plantinga wel, een opvatting die Van den Brink deelt, vermoed ik. Zie verder ook mijn artikel uit noot 17.

genoeg probeert te bestrijden in dit boek bij zijn reacties op creationistische ideeën. Je zou dit de *misleidingsparadox* kunnen noemen van zijn boek. Van den Brinks oplossingen voor de filosofische en theologische problemen zijn weloverwogen en naar mijn idee zo sterk als mogelijk uitgewerkt, maar blijven gekunsteld en zullen voor een buitenstaander waarschijnlijk niet overtuigend zijn. Ik vraag me af of hij de misleidingsparadox überhaupt doorheeft. Hij heeft er in ieder geval geen oplossing voor.

Ik waardeer *En de aarde bracht voort* zeer wegens de eerlijke zoektocht waarbij de wetenschappelijke consensus – in het bijzonder die over evolutie – serieus genomen wordt en vanwege de doorwrochte behandeling van de consequenties hiervan voor het christelijk wereldbeeld. Dit boek is de beste poging hiertoe die ik ken, zeker in het Nederlands. Toch overtuigt ze niet omdat Van den Brink de problemen deels onderschat en zijn oplossingen niet adequaat zijn. Het is dapper dat Van den Brink zo ver wil gaan in het accepteren van wetenschappelijke bevindingen, maar hij loopt hiermee door een mijnenveld waar hij meer gehavend uitkomt dan hij doorheeft. Ik snap dus heel goed waarom orthodoxe christenen daarvan uit de buurt willen blijven. De intellectuele prijs die zij daarvoor betalen is evenwel hoog: het ontkennen van een modern wetenschappelijk wereldbeeld. De andere optie van mijn oorspronkelijk dilemma is dan ook beter: zie de mythen in de Bijbel voor wat ze zijn en accepteer het naturalistische wereldbeeld dat de gezamenlijke wetenschappen ons steeds duidelijker schetsen²⁵.

²⁵ Zie onder andere *The big picture* van Sean Carroll (Dutton, 2016).